

הרב עזריאל אריאל

תרומה לבהמת כהן

ראשי פרקים

- א. הצגת הבעיה
- ב. הכנת התחמיץ לבהמות
 1. תרומה טהורה לבהמת כהן
 2. מסירת תרומה לבהמה משותפת לכהן ולזר
 3. שמירת החיטה מטומאה
 4. הפסד התרומה
- ג. ביטול שאריות התרומה בחולין
 1. האיסור לבטל איסור לכתחילה
 2. ביטול לכתחילה של ספק איסור
 3. שאריות תרומה
- ד. סיכום

א. הצגת הבעיה

במושב ניר גלים קיבלו חיטה של תרומה המיועדת לרפת של המושב, שהבהמות שבה שייכות לחבר משק שהוא כהן. החיטה מגיעה כשהיא טהורה ואיננה מוכשרת לקבלת טומאה. דרך השימוש בחטה היא ע"י עירובה בתחמיץ שהוכן מקליפות תפוזים, שביחס אליהן אין מידע אם הן עוברות שטיפה בבית האריזה ומוכשרות לקבלת טומאה. אמנם במהלך התסיסה חודרים גם מי גשמים לתוך מיכל התחמיץ, אך דבר זה הוא בודאי כנגד רצונו של בעל התחמיץ, משום שהוא גורם לו נזק.

השאלה הופכת להיות מורכבת יותר משום שבאותה רפת ישנן גם מבכירות שהקנה והוושט שלהן נמכרו לגוי. המבכירות אמנם מכונסות באגף נפרד ולהן מגישים תחמיץ שאין בו חיטה של תרומה. אך מכיון שניקוי העגלה המחלקת בין הגשת המזון לכל הפרות לבין הגשת המזון למבכירות כרוך בטרחה רבה, אי-אפשר להימנע מכך שמעט תרומה תהא מעורבת גם במזון המוגש למבכירות.

כדי לפתור בעיות אלה יש לתת את הדעת על מספר שאלות עקרוניות ומעשיות. ראשית יש לשאול, האם מותר בכלל להכין תחמיץ מחטת תרומה טהורה, ואם כן, האם מותר

להאכיל בה גם בהמות שבשותפות של כהן וגוי. האם בערוב התרומה בתחמיץ ההדרים יש משום הפסד תרומה, האסור ע"פ ההלכה? ובכלל, כיצד ניתן לשמור חטה שלא תטמא? האם אפשר לסמוך על כך שבמהלך התהליך המתואר לעיל לא הוכשרה החטה לקבל טומאה? ואולי היא נטמאה ממש?

ביחס לשימוש בעגלת התחמיץ הנ"ל לשם האכלת בהמה משותפת לכהן ולגוי, בהנחה שעצם האכלתה של בהמה כזו בתרומה טהורה היא בעייתית, יש לעיין אם במעט התרומה שנתרה בעגלה יש בכלל קדושת תרומה, ואם כן – האם בשימוש החוזר בעגלה שבה גרגרים ספורים של תרומה טהורה, שוודאי בטלים בדיעבד, יש משום איסור של ביטול איסורים לכתחילה.

ב. הכנת התחמיץ לבהמות

1. תרומה טהורה לבהמת כהן

במהלך הטיפול בגרעיני החיטה מקפידים מאד שלא יבואו במגע עם מים. מכיון שכך, הגרעינים לא הוכשרו לקבלת טומאה, ולכן הם טהורים. בדינה של תרומה טהורה¹ נחלקו הראשונים. לדעת בעלי התוס'² וסיעתם³ – אסור לתת תרומה טהורה לבהמת כהן, מפני

1. בענין תרומה טמאה עיין בחוברת "הפרשת תרו"מ במערכת הציבורית" (פרק י"ג סעי' 2, 4).
2. תוס' יבמות ס"ו ע"ב ד"ה כרשיני וב"מ צ' ע"א ד"ה והדשות, ר"ש (תו"כ שם, תרומות פ"א מ"ט ד"ה כרשיני), תוס' שאנץ בשטמ"ק ב"מ צ' ע"א ד"ה והדשות, ועי' ר"ש משאנץ לתו"כ שם שכתב שהוא מדרבנן (ועי' תוס' שאנץ עדויות פ"א מ"ח, שם משמע שמוותר לתת תרומה לבהמה, וצ"ע), תוס' הרא"ש יבמות ס"ו ע"ב ד"ה יאכילנה, ב"מ צ' ע"א ד"ה והדשות.
3. ריבמ"ץ תרומות פ"א מ"ט ד"ה כרשיני ישראל, וחלה פ"ב מ"ט ד"ה וחכמים, ולדעתו יש לאסור אפי' כרשינים. ריטב"א ב"מ צ' ע"א ד"ה והדשות, ראב"ד (מובא בשטמ"ק ב"מ שם ד"ה וז"ל, וכן משמע מפירושו הראב"ד לעדויות פ"א מ"ח), מאירי יבמות ס"ו ע"ב ד"ה לפי דרכך, ולדעתו איסורו מדרבנן (ועי' מאירי שבת קכ"ו ע"ב ד"ה תרומה, ב"מ צ' ע"א ד"ה הדש), קרית-ספר תרומות פרק ו', רע"ב תרומות שם ד"ה כרשיני ופסחים פ"ג מ"ו ד"ה תרומה, מנ"ח מצוה ר"פ אות א', תפא"י תרומות שם אות ג' ופסחים פ"ג מ"ו אות מ"ג, תוי"ט פסחים פ"ג מ"ג ד"ה כיצד, מהר"א פולדא תרומות פ"א ה"ה ד"ה כרשיני. וכ"כ גם אחרונים בדעת הרמב"ם: משל"מ פ"ו ה"א, שושנים לרוד (מובא בתוס' אנ"ש שם ד"ה כרשיני), אור-שמח תרומות פ"ט ה"י, חזון יחזקאל תרומות פ"י ה"ו (בחיידושים). וכן משמע מדברי הרמב"ם בפיה"מ מע"ש פ"ב מ"ד ד"ה ואמרם מאכילין, עפ"י גירסת הדפוטים, שלא כגירסת הרב קאפח שם.

שזהו בכלל הפסד תרומה⁴. ואילו לדעת רש"י⁵ וסיעתו⁶ – הדבר מותר.

למעשה, הורו הפוסקים להקל בנתינת תרומה לבהמת כהן⁷, בהסתמך על הראשונים שהקלו בשאלה זו. ואף ששניית ההלכה היא להחמיר במחלוקת זו, כבר כתב מהר"ם בן חביב⁸

4. ת"כ פר' אמור לפרק כ"ב פס' י"א, ירושלמי תרומות פ"א ה"ה (לפי הגר"א שם), תנא דבי אליהו רבא פרק יג ד"ה מעשה, ילקוט שמעוני לך-לך פרק ט"ו ס' ע"ו. וכן משמע בתוספתא תרומות פ"י ה"ו (ועי' משפט כהן ס' ל"ח אות ב') ובסור יו"ד ס' של"א. ועי' מעדנ"א תרומות פ"ב הי"ד אות ד' ופ"ג ה"א אות א'.

5. רש"י שבת קכ"ו ע"ב ד"ה מפנין תרומה וב"מ צ' ע"א ד"ה ממון גבוה, וכן משמע מרש"י פסחים י"ג ע"א ד"ה טהורות ומ"ט ע"א ד"ה תרומה. ועי' מכתבי תורה ס' כ"ב.

6. ר"ן (על הרי"ף) שבת נ' ע"א ד"ה מפנין תרומה, ועי' גם בדבריו על פסחים י"ד ע"א ד"ה כיצד, ואמרי בינה תרו"מ ס' ט"ז. כך משמע גם מהרמב"ם בהל' תרומות פ"ו ה"א ופ"ט ה"ז, ובהל' שכירות פ"ג ה"ד, ובפיה"מ תרומות פ"ט מ"ג ופ"א מ"ט, וכן מספר החינוך מצוה ר"פ. וכן כתבו אחרונים בדעתו: מהר"י קורקוס תרומות פ"ט ה"ז, תוס' אנ"ש תרומות פ"א מ"ט, תורת הארץ ח"ב פרק א' דף ב' בהערות ד"ה ועכ"פ, שו"ת ישועת משה זרעים ס' כ"ז אות ב', מנחת שי ס' ג' אות ד'. ובהסבר טעמו של היתר זה עי' ישועת משה שם אות ג'.

7. איש-השם (לר' אברהם שמעון ירמיה, פתח תקוה תרס"ו) ס' א' סעי' י"ד, חו"א שביעית ס' ה' ס"ק י"ב, מעשרות ס' ז' ס"ק י"ג, וכן נכתב בשמו למעשה בחקר ועיון ח"ה עמ' ע"ח, עיר הקודש והמקדש ח"ג עמ' ס"ד, הגרצ"פ פראנק (מובא בכרם ציון פרק ל"ח סעי' ט"ו וגאון צבי ס"ק ג'), שו"ת ישועת משה זרעים ס' כ"ז אות כ"ו בהערה בשם האמרי אמת" מגור, מנחת שי (לר' שלמה יהודה הירש, ירושלים תשנ"ד), ס' ג. ועי' שו"ת אבני נזר יו"ד ס' תמ"ח, וכן במאמרו של הרה"ג קלמן כהנא זצ"ל "חקר ועיון" ח"ה עמ' עב-עט, ובמאמרו של הרה"ג אברהם הלל גולדברג זצ"ל "הארץ ומצוותיה" עמ' ל-ל"ח. יש שהתירו רק בתערובת של פסולת גמורה – ספר א"י עמ' קמ"א סעי' ב', עולת-ראי"ה ח"א עמ' שנ"א סעי' ח' (ועי' כרם ציון ל"ח ט"ו). ומרן הרב קוק זצ"ל (משפט כהן ס' לח אות ב, דעת כהן ס' רל"ו, הסכמות הראי"ה ס' ו) כתב שקשה להורות היתר בדבר, והביא את המנהג להאכיל תרומה טהורה לבהמה בתערובת של פסולת גמורה. הגר"מ אליהו שליט"א הורה שלא לתת תרומה טהורה לבהמה, בגלל הקושי הגדול שיש בשמירתה מטומאה ומהפסד.

8. שו"ת קול-גדול ס' נ"ו (מובא בשדה-חמד ח"ד מערכת ה-מ' כלל א' ד"ה ונשאל). וכן כתב הרה"ג עקיבא יוסף שלוינגר (תוספות בן יחיאל על התנ"א), וכתב שכן היא דעת ה"תורת חסד" ועוד חכמי ישראל. וכ"כ הגרצ"פ פראנק (כרם ציון פרק ל"ח, גאון צבי ס"ק ג'). מרן הרב קוק זצ"ל הביא את הסברה הזאת אך לא רצה לסמוך עליה למעשה. מדברי הרע"ב (פסחים פ"ג מ"ו ד"ה תרומה) והתפא"י (שם אות מ"ג) משמע שגם תרומת חמץ ההולכת לאיבוד בערב פסח – אסור לתת אותה לבהמה. דבריהם מתאימים לעיקרון המופיע במשנה (פ"א מ"ח), לפיו אסור לשרוף תרומה טהורה עם תרומה טמאה בערב פסח, משום איסור טומאת התרומה. מכאן ניתן להסיק שלדעתם כל דיני "משמרת תרומות" נהגים גם כאשר התרומה הולכת לאיבוד. לעומת זאת יש לעיין בדברי הרמב"ם (הל' חמץ ומצה פ"ג ה"ד) המעמיד את האיסור לסמא תרומה אגב שריפתה

שכיום, שאין התרומה נאכלת לאדם מפני הטומאה אין בהאכלת בהמה משום הפסד תרומה⁹. לרווחא דמילתא הורו האחרונים לתת את התרומה בגרמא, ע"י הנחה של התרומה במרחק מן הבהמה¹⁰. וכך ניתנה ההנחיה ברפת בנייר גלים.

באופן ששורף ביום שלפני ערב פסח, ומשמע שבערב פסח עצמו, שבו יש מצוה לאבד את החמץ גם אם הוא תרומה – פקעו דיני "משמרת", ומותר אף לטמא את התרומה אנב שריפתה (עי' כס"מ שם שעמד על כך, ועי' רבינו מנוח שנדחק לפרש את הרמב"ם כדברי הגמ'). לפי זה, ודאי שמותר לתת אותה גם לבהמה. יש לשים לב שהרמב"ם איננו נוקט כדברי הגמ' שם (ט"ו ע"ב) המחלקת בערב פסח עצמו בין שעת שריפת החמץ לשעה מוקדמת יותר, ומכאן שמסקנתו הנ"ל איננה תלויה בחלוקה של מצוות "תשביתו" באותו זמן. מכאן ראייה לסברת המהר"ם בן חביב בדין תרומה טהורה בזה"ו, שאין בהאכלתה לבהמה משום הפסד תרומה כאשר ידוע שהיא הולכת לאיבוד בסופו של דבר.

9. הרב יהודה הלוי עמיתי שליט"א העירני, שקשה לקבל את סברת המהר"ם בן חביב, שכן לפי דבריו צריך לומר שמותר גם לטמא את התרומה בזה"ו. והרי להלכה קיי"ל שגם בזה"ו אסור לטמא תרומה (שו"ע י"ד שכ"ט י', רמ"א של"א י"ט, ביאור-הגר"א שם ס"ק נ'). אך נראה שיש לחלק, שכן המהר"ם בן חביב איננו סובר שאיסור הפסד פקע, אלא שמכיון שמאכל בהמה הוא השימוש הטוב ביותר האפשרי – הרי הוא עדיף על הפסד גמור. לשיטתו, "הפסד תרומה" איננו מושג מוחלט אלא יחסי, והרי זה דומה להיתר לשנות פירות שביעית מברייתן בתנאים של עודף פירות, כדי שלא ייפסדו לגמרי, וכפי שנכתב במדריך שמיטה לצרכנים (תשנ"ד, פרק ז' סעי' ד', אלא שלסברת הגר"מ אליהו שהובאה שם לא דמי, ועיי"ש הערה 6, ומאידך לפי היתרו של הגר"ש ישראלי שם בגרמא נראה שהוא מטעם הפסד). אמר"ר הרה"ג יעקב אריאל שליט"א הביא ראייה להיתר מטעם הפסד מדברי הגר"מ שטיינברג והגר"נ ויידנפלד (בית רידב"ו, משמרת להבית דף כ"א-כ"ג) שהתירו יצוא מטעם זה. כן הובאה שם ראייה מהמשנה בתרומות (פ"ח מי"א, וכן ברמב"ם תרומות פ"ב ה"ד) בענין חבית של תרומה שנשברה – שמותר לטמא את התרומה בידיים כדי להצילה מהפסד. ומכאן ראייה גם לנדר, שמותר לתת את התרומה לבהמה כדי שלא תיפסד לגמרי. 10. הגר"פ פראנק כרם-ציון פרק ל"ח גאון-צבי ס"ק ג, ובשו"ת הר-צבי זרעים ח"א סי' ק"א ד"ה ובהך, וסי' ק"ה אות א', הגרי"א הרצוג בכרם ציון השלם, אוצר התרומות ח"ב, ובמשואות-יצחק סי' א', ושם כתב שהנחה בתוך הכלוב של הבהמה בגן החיות נחשבת להאכלה בידיים. גם אחרים לא התירו אלא להניח בחצר של הרפת ורק אח"כ לאפשר לבהמה לגשת ולאכול. ועי' מאירי ב"מ צ' ע"א ד"ה הדש שכתב שאין חיוב למנוע מן הבהמה לקחת את התרומה בעצמה. לעומתם, התיר הגר"ש סלאנט (מובא בארץ-חפץ נתיב ד' בהערה, בהמעשר והתרומה פרק י' ס"ק כ"ד, בספר א"י עמ' קכ"ו סעי' ב', ועמ' קמ"א סעי' ג', ובעיר הקודש והמקדש ח"ג עמ' פ"ד) רק בצירוף של שני תנאים – שהתרומה תהא מעורבת בפסולת ושההגשה תבצע במרחק מן הבהמה.

2. מסירת תרומה לבהמה משותפת לכהן ולזר

בדינה של בהמה המשותפת לכהן ולישראל נחלקו האחרונים. יש אמנם המתירים להאכילה תרומה¹¹, אך רוב הפוסקים אוסרים¹². ומקל וחומר יש להקפיד על כך שהמבכירות, שחלק מגופן נמכר לגוי, לא תקבלנה את התרומה. ואכן המשק קיבל על עצמו להקפיד על כך שהזנת המבכירות, הנמצאות באגף הנפרד תהיה רק מן החולין¹³.

3. שמירת החיטה מטומאה

הנהוגים להקל צריכים להקפיד מאד על שמירת התרומה שלא תיטמא¹⁴. נקודה זו עוררה מספר בעיות מעשיות בהזנת הפרות.

הרפתנים רגילים לערב את החיטה בתמיץ הדריים לאחר שהוא מוכן. העירוב נעשה בצורה ממוחשבת, לאחר שהמחשב קובע את תכנית ההזנה של הבהמות לאותו יום. בתערובת צריכה להיות רמה מסויימת של לחות. אם רמת הלחות של התחמיץ נמוכה מדי – יש צורך להרטיב את התערובת במעט מים. הרטבת החיטה במים מכשירה אותה לקבל טומאה¹⁵. יש לבדוק א"כ, האם יש דרך להיזהר מלטמא את התרומה בהיותה ברפת.

11. משנ"ד תרומות פי"א מ"ט, שו"ת פנים-מאירות סי' י' ד"ה אבל, ספר א"י עמ' קמ"ג סעי' ו' ועמ' קנא סעי' א', כרם-ציון השלם אוצר התרומות ח"א עמ' תקכ"ד. ועי' משואות יצחק (שם) שהתיר בתרומה טמאה. ועי' מש"כ במנ"ח מצוה ר"פ ס"ק א' (הוצאת מכון ירושלים אות ה') בענין עבד של שני שותפים. כמו כן יש מקילים בבעלי חיים השייכים לציבור, כגון גן החיות – ספר א"י עמ' קמ"ב סעי' ד', אך לעומתם יש האוסרים אף בזאת (עי' משואות יצחק שם). ועי' שו"ת ישועת-משה (ורעים סי' כ"ז אות כ"ג) שכתב לאסור בתרומה טהורה וחוכך להקל בטמאה.
12. אור-זרוע פסקי ע"ז סי' קל"ח, ערוה"ש זרעים סי' ע"ח סעי' ד', ישועות מלכו קרית ארבע תרומות פי"ז הי"ח, אמרי בינה דיני שבת סי' ג' ד"ה אם, הגרצ"פ פראנק כרם-ציון פרק ל"ח, גאון-צבי ס"ק ב', שו"ת הר-צבי זרעים ח"א סי' ק"ד וק"ו (ועי' יו"ד סי' קנ"ה), כרם ציון השלם אוצר התרומות ח"א עמ' תקי"א, ח"ב משואות-יצחק שם, שו"ת שבט-הלוי ח"ב סי' קפ"ב סעי' ח'. וכן נכתב ב"דיעון חדשי" (חקל"ת, מס' 26 עמ' 14-16) לענין מבכירות. וכך נמסר בשם מו"ר הגר"א שפירא שליט"א. ועי' מאמרו של אמו"ר הרה"ג יעקב אריאל שליט"א בספר "הקיבוץ בהלכה" עמ' 172-170), וראה מש"כ על כך בשו"ת ישועת משה (ורעים סי' כ"ז אות כ"ג).
13. עי' שו"ת הר-צבי (יו"ד סי' רנ"ד) שדן באפשרות למכור את הבהמה לעוברת (ולא את הקנה והוושט שלה). ומכיון שעובר לאו ירך אמו – יש להתיר לבהמה לאכול תרומה, שכן כל גופה שייך לכהן.
14. תרומות פ"ח ט"ז-י"א, רמב"ם תרומות פי"ב ה"א וה"ד-ה"ז, רש"י סוכה ל"ה ע"ב ד"ה שמכשירה, שה"ת הלכות ארץ ישראל ד"ה למען.
15. רמב"ם טומאת-אוכלין פ"א ה"א.

אמנם הרפת עצמה היא בנין קבוע המחובר לקרקע, וגם מרכיבי הבנין אינם מקבלים טומאה¹⁶, ואף לא קבלו טומאה לפני הצבתם בבנין אם היו מיועדים מראש לבנין¹⁷. אך יש להקפיד על כך שהרפתנים לא יטלטלו את התרומה בידיהם או באמצעות כלים כלשהם¹⁸. הדרך היחידה שבה מותר יהיה לטלטל או להזיז את התרומה היא באמצעים מאולתרים, כגון: קרשים, שאינם מקבלים טומאה וכדומה. אלא ששאלת ההובלה היא, לכאורה, בלתי ניתנת לפיתרון, שכן העגלה שבה מובילים את התחמיץ לחלוקה היא כלי גדול ומיטלטל, ולכך בדיוק התייחס הרמב"ם כשכתב (כלים פ"ג ה"א): "כל כלי עץ העשוי לנחת, אפילו אינו מקבל אלא דבר מועט אינו מקבל טומאה... וכל כלי עץ שהוא עשוי להתטלטל מלא וריקן כשק, אפילו היה מחזיק מאה סאה... הרי זה מקבל טומאה דין תורה... ואלו הן הכלים של עץ שהן עשויין להתטלטל במלואן, דרדור שמניחין אותו על העגלה...". למדנו מכאן בבירור שעגלה של עץ, שהיא ניידת, מקבלת טומאה בכל גודל שהוא, ולכן כשיגע בה אדם טמא היא תהיה ראשונה לטומאה, ותטמא את האוכלים שבתוכה להיות שניים לטומאה. בכלי מתכת הדין אפילו עוד יותר חמור, משום שהם מקבלים טומאה גם אם אינם מיטלטלים¹⁹.

משום כך הונחו הרפתנים שלא לערב בשום אופן מים בתערובת המכילה תרומה. עירוב חיתת התרומה יהיה, א"כ, בתחמיץ שרמת הלחות שלו גבוהה יחסית, כך שאיננו זקוק לתוספת מים.

בעיה אחרת נעוצה בכך שהלחות שבתחמיץ מקורה במיץ מתוך קליפות התפוזים, ואף בשאריות של מיץ תפוזים שנשאר על גבי הקליפות לאחר הסחיטה במפעל. יש לשאול א"כ, אם יש טומאה במיץ תפוזים כזה. אלא שלמעשה אין בכך כדי לעכב, משום שמפורש בדברי חז"ל שמי פירות אינם מכשירים את האוכלין לקבלת טומאה²⁰, ולדעת הרמב"ם²¹

16. עיין רמב"ם כלים פ"ג ה"א-ה"ב, פ"א הכ"ד, פכ"ו ה"א, וכן עיין באנציקלופדיה תלמודית ערך טמאת כלים אות ח'. אך אם ברפת רכיבים שהיו כלים גם לפני חיבורם לקרקע ונתחברו אח"כ - הרי הם טמאים, כמבואר במשנה כלים פ"כ מ"ד, וברמב"ם כלים פ"א הכ"ד.

17. רמב"ם כלים פ"ט ה"א ופ"י ה"א).

18. עפ"י רמב"ם כלים פ"א ה"ט-ה"י.

19. חגיגה כ"ו ע"ב, רמב"ם כלים פ"ט ה"א.

20. תו"כ פר' שמיני על ויקרא י"א ל"ד, משנה תרומות פ"א מ"ב, רמב"ם בפיה"מ שם, ובהל' טומאת אוכלין פ"א ה"ג.

21. רמב"ם טו"א פ"א ה"ד, משנ"ר תרומות פ"א מ"ב בדעת הרע"ב (ד"ה מטמא). ואף שהראב"ד בהשגה שם חולק, מודה אף הוא במשקין שיצאו מאליהן. שאריות הפרי מוכשרות לקבלת טומאה אם הפרי עבר שטיפה בבית האריזה או במפעל התעשייה, ומסתבר שיש לחשוש לכך שאדם או כלי טמא נגעו באחד הפירות במהלך העבודה. מאידך, חדירת מי הגשמים למיכל התחמיץ בוודאי אינה מכשירה לקבלת טומאה, מפני שהיא איננה לרצונם של הבעלים.

אף אינם מקבלים טומאה בעצמם. בנוסף לכך, התחמיץ איננו מאכל אדם, ולכן אין הוא נטמא מחמת המיץ, שהרי מאכל בהמה איננו מקבל טומאת אוכליין²².

אמנם במהלך האכילה יתכן שחלק מן החיטה יירטב במים מחמת הפרשת הפרות עצמן, אך מכיון שרטיבות זו אינה לרצונו של הרפתן – אין היא מכשירה את החיטה לקבלת טומאה²³.

4. הפסד התרומה

מצוות "משמרת תרומותי" מחייבת לשמור על התרומה מפני הפסד או השחתה²⁴. קל וחומר שאין היתר להפסיד את התרומה בידים או בגרמא. הלכה זו מעוררת בעיה נוספת הכרוכה בעירוב חיטת התרומה בתחמיץ, שכן החיטה מעורבת בתחמיץ כשהיא גרוסה, ומכיון שכאמור, התחמיץ צריך להיות לח, הרי שהנוזלים שבתחמיץ נספגים בתוך החיטה הגרוסה והיא קולטת את טעמם. על התחמיץ והנוזלים שבתוכו ניתן לומר שהם ראויים למאכל אדם, אם כי בדוחק, ומצוי לעיתים שהרפתנים טועמים מהם כדי לבדוק את איכות התחמיץ להזנת הפרות. ברור, עם זאת, שאדם רגיל איננו אוכל תחמיץ בהמות. לאור כל זאת יש לשאול, האם אין בעירוב החיטה בתחמיץ משום הפסד תרומה. כדי לענות על שאלה זו, יש לעיין בשאלה העקרונית: האם מעשה הגורם לכך שרק מעט אנשים יוכלו לאכול את התרומה, נקרא גם הוא הפסד?

והנה על מעין זה נאמר במשנה (תרומות פי"א מ"א): "אין מבשלים יין של תרומה, מפני שהוא ממעיטו..."²⁵, וביאר בירושלמי (שם ה"א): "ר' לעזר ור' יוחנן: חד אמר, מפני שממעטו ממידתו, וחרנא אמר, מפני שממעטו משותיו". גם הראשונים נחלקו להלכה בענין זה. יש שפסקו כמ"ד "שממעטו משותיו"²⁵, ויש שפסקו כמ"ד "שממעטו ממידתו"²⁶.

22. תו"כ שמיני על ויקרא י"א ל"ד, רמב"ם טומאת-אוכלין פ"א ה"א. לביאור הגדרת התחמיץ כמאכל בהמה ראה לקמן.

23. רמב"ם טומאת-אוכלין פ"א ה"ב.

24. רמב"ם תרומות פי"ב ה"א, רש"י סוכה ל"ה ע"ב ד"ה שמפסידה, תוס' פסחים י"ג ע"א ד"ה ושורפין, סה"ת הל' ארץ ישראל ד"ה למען.

25. כן כתבו התוס' פסחים ק"ט ע"ב ד"ה ארבעה, וכך נראה מן הירושלמי (לפי גירסת הדפוסים), שדעה זו היא דעת הרוב בסוגיא שם. וכ"כ הגר"א (או"ח סי' רע"ב ס"ק י"ג) בדעת הרמב"ם. ועי' כרם-ציון השלם אוצר-השביעית אבן-האזול (עמ' קי"ד ואילך). ועי' ר"ש ד"ה מפני והערת המדפיס (דפוס וילנא). ועי' ריבמ"ץ ד"ה אין ורא"ש ד"ה אין שהביאו את שתי השיטות. והמהרי"ח (ד"ה ר') נוקט ששני הטעמים אינם חלוקים זה על זה.

26. רמב"ם תרומות פי"א ה"ד, רשב"א ב"ב צ"ו ע"ב ד"ה ויין, שו"ת הרשב"א ח"א סי' כ"ד, רא"ש ב"ב פרק ו' סי' י'. וכ"כ התפא"י אות ח', וכן משמע בהלכתא גבירתא שם. וכך פסקו פאה"ש סי' כ"ד סעי' ו' וס"ק י"ח, ערוה"ש סי' פ"א סעי' ט"ו, וכ"כ גם הרב קוק זצ"ל ב"שבת הארץ" פ"ה ה"ג אות ה'.

לעומת כל אלה סוברים הרש"ס²⁷ והגר"א²⁸ שטעם זה של "ממעט משותיו", איננו אמור אלא לגבי ישראל המפריש חירומה ולא לגבי הכהן הרוצה להשתמש בה, כנד"ד.

נראה שלפנינו מחלוקת עקרונית בהגדרת "ממעט משותיו". לסוברים שאיסור זה חל גם על הכהן, מדובר כאן בבעיה המתייחסת באופן אובייקטיבי ליין מבושל. יין זה הוא גרוע, וכתוצאה מכך יש אנשים שאינם חפצים בו. והוא הדין לכל דבר שאנשים רבים אינם אוכלים אותו, שהוא מוגדר כ"מופסד" אף אם אחרים אוכלים אותו. ואילו לדעת הרש"ס והגר"א, הגדרה זו היא סובייקטיבית, והיינו שההפסד נמדד ביחס לאנשים המשתמשים בתרומה. וכתב הרידב"ו²⁹ בדעת הגר"א, שאף שיין מבושל גרוע מדין חי, אין הכהן צריך להקפיד שלא לבשלו, אם אכן כך הוא מעדיף להשתמש בו. על כל פנים, מכאן עולה שבכה"ג, שמדובר בדבר גרוע גם מבחינה אובייקטיבית, כמו תחמיץ הבהמות שאנו דנים בו, אף הרש"ס והגר"א יודו שפעולה זו היא הפסד תרומה.

ואף לאלו שאינם פוסקים להלכה ע"פ טעם "ממעט משותיו", נראה שאין לדון להקל אלא באופן בו יש ציבור גדול, ולפחות מיעוט ניכר, השותה את אותו יין או אוכל את אותו מאכל. אבל מאכל כזה שרק מספר קטן ומבוטל של בני אדם אוכל אותו, וגם הם אינם אלא טועמים אותו לצורך עבודתם, מסתבר שיהא מוגדר כמאכל בהמה גמור. וא"כ, עשיית התחמיץ ממאכל אדם והפיכתו למאכל בהמה, או עירוב החיטה בו כשהיא גרוסה וסופגת את הנוזלים שבו, הרי היא אסורה משום הפסד תרומה.

אלא שבשאלה זו גופה יש לדון, לשיטת הפוסקים שהתירו לתת את התרומה הטהורה לבהמת כהן, האם התירו ג"כ להפוך אותה למאכל בהמה. ומסתבר שלדעת אותם ראשונים המתירים לכתחילה לתת תרומה לבהמת כהן (לעיל) הרי כשם שהאכלת בהמה איננה הפסד, כך גם הפיכתה למאכל בהמה אינה הפסד³⁰, ורק לדעת האוסרים האכלה לבהמה (לעיל) אסור כמו-כן להפוך את התרומה למאכל בהמה.

27. לירושלמי תרומות פ"ב ה"ג ופי"א ה"א.

28. ביאור הגר"א לירושלמי תרומות שם ד"ה הדא אמר מפני שממעט משותיו. וכ"כ התולדות-יצחק פי"א ה"א. וייתכן שכשיטה זו נוקט גם מהר"י קורקוס (פ"ה הי"ח ד"ה ותורמין) שתלה את האיסור לתרום מן המבושל משום שממעט משותיו - בהפסד הכהן דוקא.

29. לירושלמי פ"ב ה"ג ד"ה א"ר יוחנן.

30. ועי' מע"ש פ"ב מ"ד, שם מבואר שמותר לסמא כרשינים המיועדים לבהמה. אך יש לומר שהייתר זה מוגבל לכרשינים בלבד, שעיקר חיובם במעשרות איננו אלא מדרבנן. ועיין בשו"ת אחיעזר (ח"ב סי' מ' אות ה') שביאר שאיסור "בכל קודש לא תיגע", ממנו לומדים את האיסור לסמא תרומה, לא נאמר אלא בתרומה דאורייתא, והואיל וכרשינים, בין כשהם טמאים ובין כשהם טהורים, אינם ראויים אלא לבהמה - אין בטומאתם משום "משמרת תרומות". אם אכן כדבריו הוא, שזוהי הסיבה שהקלו בכרשינים דרבנן, צ"ע אם ניתן לדמות לכך מקרים אחרים, שחיוכם בתרו"מ הוא דאורייתא.

עוד יש לומר, שאותם פוסקים שהקלו במסירת תרומה לבהמת כהן בזה"ז משום שאדם אינו יכול לאוכלה – נראה שהם מגדירים את התרומה בזה"ז כ"מאכל בהמה", כמו כרשינים. ומכיון שכך, נראה שמותר גם להפוך אותה למאכל בהמה בפועל. התרומה, לשיטה זו, איננה מאכל אדם כלל, ומרגע שנתרמה הרי היא נחשבת למאכל בהמה³¹.

מכל האמור עולה שיש מקום רב להקל בנידון דידן. אך לרווחא דמילתא נראה שאין להתיר את עירוב התרומה בתחמיץ אלא בגרמא, כשם שנתנית התרומה לבהמות לא הותרה למעשה אלא בגרמא.

ג. ביטול שאריות התרומה בחולין

1. האיסור לבטל איסור לכתחילה

בעיה נוספת שעלתה בהקשר זה של השימוש בתרומת החיטה האכלת הבהמות ברפת נוגעת לשאריות התרומה שנותרות בעגלה בשעת מילויה החוזר של העגלה לשם האכלת הפרות המבכירות שאסור להאכילן תרומה. אמנם התרומה מתערבת ברוב גדול של חולין, ובודאי בטילה באחד ומאה, אך עכ"פ יש לשאול האם מותר לגרום לביטול זה, או שמא יש צורך לנקות היטב את העגלה לפני מילויה החוזר. יש להדגיש, שמכיון שכמות החיטה הנותרת בעגלה היא מיזערית, אין לרפתן שום ענין לבטל את התרומה. עניינו הוא רק להימנע מן הטירחה הכרוכה בניקוי העגלה מאותם גרענים.

והנה, במספר מקומות דנים האחרונים באיסור לבטל איסור במקרה שאין למבטל שום ענין בביטול האיסור, אלא שנוח לו למעט בטיחה ולהימנע מסילוק האיסור. בענין זה מצאנו דיונים ארוכים בפוסקים, ולא נאריך בסוגיא זו, שהיא רחבה מני ים וארוכה מארץ מדה. בקצרה נסכם ונאמר שפוסקים רבים התירו לבצע לכתחילה פעולת עירוב המבטלת איסור, אם אין כוונת העושה כן לבטל את האיסור³². אך יש שקבעו כללים שונים להגביל את ההיתר. כך, לדעת הגודע ביהודה (מהדו"ק סי' כ"ו בהג"ה) לא התירו אלא לבטל את

31. כך כתבו הרא"ה קוק במשפט כהן סי' ל"ח אות ב', והרב טוקצינסקי בעיר הקודש והמקדש ח"ג עמ' ס"ד. ועי' הר צבי זרעים ח"א סי' ק"א ד"ה ובהך, וסי' ק"ה אות א'. וכן משמע בשושנים לדוד על תרומות פי"א מ"ט (והובאו דבריו בתוס' אנ"ש שם) שכתב שהטעם לאיסור הוא משום הפסד, וכשם שכל מאכל אסור לתת לבהמה משום הפסד אוכלין. לפי זה, מכיון שאין דרך להשתמש בתרומה זו לאכילת אדם – אין הפיכתה למאכל בהמה נחשבת להפסד.

32. שו"ע יו"ד פ"ד סעי' י"ג-י"ד, ט"ז שם סי' י"ח-כ', משנה-ברורה סי' תנ"ג סי' י"ז ושעה"צ שם סי' כ"ג. למקורות נוספים עיי' בפר"ח על או"ח סי' תנ"ג סי' ג', ואכמ"ל.

האיסור במקום שהתערובת נוצרה כבר, אך לא התירו ליצור תערובת חדשה, ובנד"ד הלא מדובר על יצירה של תערובת חדשה. אך הנחלת צבי (יו"ד סי' פ"ד סעיף י"ג) חולק עליו וסובר שהתירו גם בכה"ג. מגבלה אחרת משתמעת מדברי הגרעק"א (בשו"ת סי' ע"ז ר"ז), והיינו שההיתר הנ"ל מותנה בכך שהמעשה הגורם את הביטול מבטא כוונה להפריד את האיסור מן ההיתר. גם תנאי זה לא מתקיים בנד"ד, בתנאים בהם התרומה לא היתה מעורבת קודם לכן בחולין. גם לדעת מהר"ש קלוגר (שו"ת טוטו"ד סי' קכ"ג) שלא התירו לבטל את האיסור בכה"ג אלא אם לפני הביטול כבר חל שם "איסור" על התערובת, אין להקל כאן, שהרי לפני הכנסת החולין לעגלה הם היתר גמור. בנוסף לכל הנ"ל, דעת הנצי"ב (שו"ת משיב-דבר סי' כ"ו) היא שלא התירו לבטל אלא טעם איסור אך לא איסור ממשי, וגם לפי זה יש לאסור בנד"ד לבטל גרעיני תרומה שהם איסור בעין. אך, כאמור, למרות כל זאת, אחרונים רבים אינם נוקטים כל הגבלה בענין זה, ומתירים לבטל איסור לכתחילה בכל מקרה שאין כוונת המערב לבטל.

2. ביטול לכתחילה של ספק איסור

שיקול נוסף להתיר את עירוב התרומה בחולין גם לשיטות המחמירות נעוץ בכך שבנד"ד מדובר סוף-סוף רק בספק איסור, משום שנתנית תרומה לבהמה המשותפת לכהן ולזר איננה אסורה באופן חד-משמעי אלא שנויה במחלוקת הפוסקים. מאחר ובהקשר לספק בגוף העובדות מצאנו שמותר לבצע פעולה שסופה לבטל את ספק האיסור אף לכתחילה, ובלבד שאין כוונת המבצע לעצם הביטול³³ – נראה שהוא הדין גם ביחס לספק בהלכה, וכבנד"ד. לכן נראה שיש להתיר את הובלת החולין בעגלה שיש בה שאריות של תרומה, למרות שעקב כך תבוטל התרומה באחד ומאה.

אמנם לענין תרומה יש מקום לפקפוק נוסף, שכן יש שכתבו שדינה, מן הבחינה הזו, שונה, והוכיחו זאת מן הסוגיה ביומא (פ"ג ע"א). שם דנה הגמ' בשאלת הבחירה בין אכילת טבל לאכילת תרומה במצב של פקו"נ, ועל כך שואלים רבים מן האחרונים³⁴, מדוע לא עולה האפשרות להפריש תרו"מ מן הטבל ולבטל לאחר מכן את התרומה באחד ומאה, שהרי האיסור לבטל איסור לכתחילה הוא איסור דרבנן גרידא. מכאן מסיק האבנ"מ³⁵ שבביטול התרומה והפקעת קדושתה יש משום עבירה על "משמרת תרומותי", ומכאן שלדעתו גם

33. תרוה"ד סי' קע"א, ש"ך יו"ד סי' פ"ד ס"ק מ', סי' צ"ב ס"ק ח', סי' קי"ד ס"ק כ"א, סי' קט"ו ס"ק ק"ח. ועי' דרכ"ת סי' צ"ט ס"ק ל"ו.

34. משל"מ פרשת-דרכים דרוש י"ט ד"ה ולפי, שאילת יעבץ ח"א סי' קל"ה בשם החכם צבי, מגנת שלמה סי' ס' ב'.

35. בתשובות סי' י"ח. וכן מובא בשד"ח (ח"א מערכת הא' אות ז') בשם הכתב סופר (או"ח סי' פ', יו"ד סי' ס') והרמ"ץ (יו"ד סי' מ"ב אות ב').

במקרים בהם מותר לבטל איסור לכתחילה אין לבטל תרומה. אלא שאחרונים אחרים³⁶ תירצו את הקושיא באופן אחר, ונראה שאינם סוברים כמותו.

3. שאריות תרומה

גם אם נכריע לחומרא בשאלת ביטול התרומה לכתחילה, הרי יש מקום להקל בנד"ד מכח הלכה מיוחדת שנאמרה בשאריות של תרומה. וז"ל של המשנה בתרומות (פי"א מ"ו): "מגורה שפינה ממנה חיטי תרומה אין מחייבין אותו להיות יושב ומלקט אחת אחת, אלא מכבד כדרכו³⁷ ונותן לתוכה חולין". הלכה זו חוזרת גם במשניות שלאחר מכן (מ"ז-מ"ח), ונחלקו המפרשים בטעמה.

לדעת הר"ש (תרומות י"א ו') וסיעתו³⁸, זהו היתר כללי ופשוט לבטל את שאריות התרומה בחולין, ולדעתם אין בזה משום ביטול איסור לכתחילה מפני שאין כוונתו לבטל. לפי הסבר זה יש לומר שדין תרומה כדין שאר איסורים, ודלא כאבנ"מ הנ"ל.

הסברים אחרים, לעומת זאת, נעצו את ההיתר כאן בכך שמדובר על שאריות בלבד. לדעת הרשב"א³⁹ ואחרים⁴⁰ התירו לאדם לבטל את שאריות התרומה ברוב חולין מפני שלא רצו להטריחו. הרחיק לכת יותר מכך הרמב"ן⁴¹ שכתב ששאריות התרומה בטלות מאליהן בדפני החבית, "...דקל הוא שהקילו חכמים בדבר, מפני שאי אפשר להטריח על הציבור יותר

36. תוספת יום הכפורים יומא פ"ג ע"א, שאלת יעבץ ח"א סי' קל"ה, חת"ם סופר יו"ד סי' שי"ט, שו"ת שואל ומשיב מהר"ג ח"א סי' תל"ג (ד"ה עד), חו"א דמאי ט"ו י', הר צבי זרעים ח"א סי' מ"ד אות א'. ועי' אתון דאורייתא כלל ט"ו ושדי חמד ח"א מערכת הא' אות ז'. גם מדברי הרע"ב והתני"ט (תרומות פ"ד מ"ח) יש להוכיח שאין חומרא מיוחדת בביטול תרומה, ומן הדיון שיובא לקמן נראה שאדרבה, תרומה קלה יותר משאר איסורים ואולי שווה להם, אך בוודאי שאיננה חמורה יותר.

37. שיעור הכיבוד, לדעת הרע"ב (תרומות פי"א מ"ו) הוא "כדרך שרגילים לכבד האוצרות בעת שמפנים אותן". וכ"כ התפא"י שם באות ל"ט.

38. משנ"ר שם פי"א מ"ו, ושם הובאו דברי הפוסקים לענין דבש (יו"ד סי' פ"ד סעי' י"ג), תוי"ט שם מ"ו ומ"ח (והוסיף שהדברים אמורים דווקא בדבר שאיננו נחשב בעיני המבטל). וכן דעת ערוה"ש יו"ד סי' קכ"ב סעי' י"ב. וכ"כ התפא"י (שם אות מ) "דמדלא חשיבי, אין מתכוון לבטלן", ומשמע מדבריו שאף אם הן חשובות – יש להקל בכל מקרה בו ברור שאין כוונתו לבטל.

39. ב"ב פ"ז ע"א (ד"ה ורמינהו), וכך הבין מדברי הרמב"ן, ובתשובה (ח"א סי' רכ"ב) כתב שהדברים אמורים בתרומה בזה"ו דרבנן, בה הקלו משום שאין חשש לנתינת טעם.

40. ר"ן ב"ב פ"ז ע"ב ד"ה והא, וכתב שהוא משום שביטול איסור לכתחילה הוא איסור דרבנן, רא"ה בבדק-הבית על תורת-הבית בית ד' שער ד' (דף ל"ז), וכתב שהקלו משום שתרומה איננה איסור גמור.

41. ב"ב פ"ז ע"ב (ד"ה ורמינהו). ועי' רשב"א (שם ע"א ד"ה ורמינהו) שהבין אחרת בדבריו.

מדי". אחרונים⁴² כתבו ששאריות התרומה אינן תרומה כלל, וכמקור לדבריהם הביאו את מה שכתב הרדב"ן (תרומות פט"ו הי"ט) בדעת הרמב"ם⁴³ "...שכל תרומה שאין הכהנים מקפידים עליה מחמת מיעוט אינה אוסרת".

הסבר אחר כתב המאירי (ב"ב פ"ו ע"א), ולדעתו המשנה עוסקת בתרומה כשהיא עדיין בכלי שבו הופרשה, ובכה"ג י"ל שאדעתא דהכי לא תרם, כלומר, מראש לא קרא שם לשאריות. כעין סברה זו כתבו גם אחרונים⁴⁴.

מן האמור למדנו שיש להקל בשאריות תרומה מעבר לקולא המקובלת של ביטול איסור שלא בכוונה, ומסקנתנו מכל הנ"ל תהא שאין חובה לנקות את העגלה משאריות התרומה, ומותר להוביל בה חיטה ותחמיץ של חולין למרות התרומה שנשארה בה.

ד. סיכום

1. מותר להאכיל בהמת כהן בתרומה טהורה, ובלבד שהתרומה תונח במרחק מן הבהמה.
2. אין להאכיל בתרומה זו מבכירות שגוי שותף בהן.
3. מותר לערב חיטה יבשה בתחמיץ הדרים, ואין לחשוש לאיסור לסמא תרומה. אמנם הדבר יכול להיות כרוך בהפסד תרומה, אך למעשה נראה שניתן להקל בגרמא.
5. אין צורך לנקות את העגלה משאריות התרומה שנותרו בה, ומותר לתת בה חיטת חולין, למרות שעל ידי כך מתבטלת בה התרומה ברוב.

42. כ"כ בקרן-אורה על נזיר ל"ז ע"ב (ד"ה ודרך אגב), מקדש-דוד קדשים סי' ל"א אות א', ושם הביא לדבריו ראייה מגרעינים שאינו מכנסן, שאין בהם קדושת תרומה (רמב"ם תרומות פ"א ה"י). ועי' פר"ח יו"ד סי' קכ"ב ס"ק ג'. בדומה לכך כתבו אחרונים גם לענין שאריות מזון בפירות שביעית – עי' "שבת הארץ" פ"ה ה"ג אות ב' ומדריך שמיטה לצרכנים תשנ"ד פרק ח' סעי' י"ב והע' 16.

43. ועי' תשובת הרמב"ם (הוצאת בלאו סי' קמ"ד והובאה במהר"י קורקוס שם). הגר"א (יו"ד סי' צ"ט ס"ק י"ו וסי' קכ"ב ס"ק ט"ו) כתב בדעת הרמב"ם שהלכה זו היא מקולי תרומה, ואינה נוגעת לנושאים אחרים בהלכה, והוסיף שלדעת הראב"ד – אף שאר איסורים בכלל.

44. כן מדויק בתוס' אג"ש (תרומות פ"א מ"ח ד"ה נותן) מדברי הרשב"ם (ב"ב פ"ו ע"א ד"ה והתנן) והתוס' (שם ע"ב ד"ה והתנן) שהמשנה עוסקת דווקא בתרומה שביד ישראל המפריש, ומעיר שהר"ש מפרש את המשנה בתרומה ביד כהן. עקרון זה נאמר גם במהר"י קורקוס (תרומות פ"א ה"ד) שכתב לסמוך על כך גם בתרומה שביד כהן. וכ"כ היראים (מובא במלא"ש תרומות שם ד"ה המערה). והוסיף המהר"י קורקוס (שם) שמשום כך אף א"צ מאה כדי לבטל את התרומה.